

ГАРАНТІЇ БЕЗПЕКИ ДЛЯ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ

Автор:

Володимир Жар

Російська неспровокована збройна агресія проти України триває вже дев'ятий рік. Понад півтори роки триває повномасштабне вторгнення країни-агресора, що супроводжується руйнацією інфраструктури, погіршенням економіки та негативним впливом на демографію країни. Конфлікт з російською федерацією вимагає від України зусиль, спрямованих на трансформацію безпекового середовища, яке дозволить країні зберегти суверенітет, територіальну цілісність, підвищити захищеність кордонів і громадян, та забезпечити сталий розвиток.

Для пошуку оптимальної безпекової моделі для України було проаналізовано міжнародний досвід з урахуванням специфіки кожної окремої моделі: економічне відновлення Південної Кореї і роль оборонної підтримки з боку Сполучених Штатів Америки, а також безпекові моделі взаємодії США з Республікою Китай (Тайванем) та Державою Ізраїль.

Досвід Південної Кореї

У 1950-1953 рр. у Кореї відбулася руйнівна війна, за результатами якої було утворено дві держави: Республіка Корея та Корейська Народно-Демократична Республіка. У 1953 році після підписання перемир'я Республіка Корея була однією з найбідніших країн у світі, зі зруйнованою інфраструктурою, слабкою, переважно аграрною економікою, та високим рівнем корупції. Згідно з оцінками корейського уряду, збитки від війни, завдані промисловим об'єктам, обладнанню, громадським установам, приватним помешканням і транспортним засобам (за винятком військових об'єктів) у Південній Кореї становили приблизно 3 мільярди доларів США. Ця сума майже дорівнювала ВВП країни за 1952 і 1953 роки разом узяті.[1]

Подальша безпека держави була під серйозною загрозою. Республіка Корея відставала від комуністичної КНДР як у економічному, так і у військовому вимірах. Тому,

забезпечення збереження підписаного з Північною Кореєю перемир'я залежало як від здатності країни створити відповідні безпекові умови шляхом збереження підтримки інших країн і посилення власних оборонних спроможностей, так і від здатності забезпечити економічний розвиток.

Після Корейської війни реальний ВВП Південної Кореї швидко зростав з 1953 по 1957 рік, в середньому близько 5% на рік, але оскільки чисельність населення зростала приблизно на 2,9% на рік, дохід на душу населення майже не змінився.[2] Південна Корея залишалася бідною державою, незважаючи на те, що була одним із найбільших у світі одержувачів іноземної допомоги на душу населення.[3] Американська допомога становила майже 80% усіх державних доходів.[4] Більшість імпорту Південної Кореї з 1953 по 1960 роки фінансувалася грантами іноземної допомоги з двох джерел: Агенції ООН з реконструкції Кореї (UNKRA), яке під час війни надавало допомогу через Корпус цивільної допомоги ООН у Кореї (UNCACK), і програма двосторонньої допомоги Сполучених Штатів Америки.

Стрімкий економічний розвиток Кореї почався у 60-х роках після військового перевороту. У цей період фінансова допомога США почала скорочуватися. Військовий уряд і подальша Третя республіка розробили комплексний економічний курс, який містив два п'ятирічні плани і охоплював період з 1962 року по 1971 рік. Перший п'ятирічний план був розроблений з метою підготовки до швидкого промислового розвитку.

За мету було визначено щорічне зростання економіки на 7,1% з 1962 року по 1966 рік.[5] У перші два роки плану військовий уряд запровадив низку економічних реформ, зокрема бюджетну та податкову реформи, реформу системи валютного контролю, а в червні 1962 року – валютну реформу. Було прийнято новий закон про бюджет та бухгалтерський облік, а також переглянуто податкові закони з метою збільшення внутрішніх податкових надходжень і, водночас, сприяння внутрішнім заощадженням бізнесу.

Новий економічний курс призвів до стрімкого розвитку економіки. З 1964 року по 1966 рік середній рівень зростання ВВП складав 9%.[6]

Другий 5-річний план був продовженням першого, але більше уваги приділялося капіталомістким інвестиціям у хімічну, машинобудівну, металургійну промисловість, а також на експорт та імпортозамінні галузі. Економічна політика уряду Південної Кореї призвела до промислового зростання, особливо переробної промисловості, а також збільшення експорту. Країна розвинула енергетичну інфраструктуру. Крім того, в результаті підвищення економічної активності зросли рівні зайнятості та доходів населення.[7]

Економічний розвиток Південної Кореї став можливим завдяки вдалій економічній політиці. Водночас не менш важливим фактором була безпекова парасолька з боку Сполучених Штатів Америки.

У 1950 році США стали лідером коаліції ООН на підтримку Південної Кореї. Відповідно до резолюції 84 Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй, країнам-членам рекомендувалося передати збройні сили та інші види допомоги у розпорядження об'єднаного командування, призначеного Сполученими Штатами Америки для допомоги Республіці Корея.

По завершенню корейської війни Сполучені Штати Америки зберегли присутність на півострові. У 1953 році було підписано Договір про взаємну оборону між Сполученими Штатами та Республікою Корея. Відповідно до положень документу Республіка Корея надавала право використовувати наземні, повітряні та морські сили США на своїй території та поблизу неї. Також Сторони договору визнали, що збройний напад у Тихоокеанському регіоні на будь-яку зі Сторін на їхніх адміністративно контрольованих територіях або на територіях, які будуть передані під адміністративний контроль іншої Сторони, буде вважатися небезпечним для її власного миру та безпеки. Таке формулювання давало США простір для реагування у випадку нападу КНДР на Республіку Корея.

При цьому південнокорейська армія повністю підпорядковувалася американському командуванню. Такі умови убезпечували американську армію від можливого втягування союзником у небажаний конфлікт. Таким чином, Республіка Корея віддавала частину суверенітету Сполученим Штатам Америки в обмін на власну безпеку. Наразі Південна Корея зберігає оперативний контроль над своєю армією в умовах перемир'я, але у випадку війни Сполучені Штати мають взяти на себе контроль над південнокорейськими силами.

Як показав час, безпекова угода разом з розміщенням американського воєнного контингенту уберегли азійську країну від повторного вторгнення з боку КНДР та інших держав.

Наразі на території Південної Кореї розміщено близько 28 500 американських військовослужбовців.[8] У 2022 році, за даними Стокгольмського інституту дослідження проблем миру, оборонний бюджет Південної Кореї складав 46,4 мільярди доларів, що становило 2,7% ВВП держави.[9] В умовах зростаючої конкуренції глобальних гравців у Азійсько-Тихоокеанському регіоні та загрози з боку де-факто ядерної КНДР, розмір воєнних витрат Південної Кореї, ймовірно, буде збільшуватися. Безпека Республіки Корея у великому ступені є відповідальністю самої держави. При цьому альянс зі Сполученими Штатами Америки та присутність американського

воєнного контингенту залишається не менш важливим чинником у стримуванні КНДР.

Сильні сторони «південнокорейської моделі»:

- Альянс зі США формалізовано двосторонньою угодою;
- Безпека держави забезпечується безпосереднім розміщенням американського військового контингенту;
- Високий рівень витрат на оборону є додатковим чинником стримування потенційного агресора.

Слабкі сторони «південнокорейської моделі»:

- Управління армією Південної Кореї у воєнний час передається Сполученим Штатам Америки, що зменшує незалежність Республіки Корея у військово-політичних питаннях.
- Кризи у відносинах США та КНДР створюють безпосередню небезпеку для Республіки Корея.

Досвід Республіки Китай

З моменту переміщення до Тайваню в 1949 році Республіка Китай відчувала пряму загрозу з боку Китайської Народної республіки. Вдала внутрішня і зовнішня політика та безпекове співробітництво зі Сполученими Штатами Америки дозволили Тайваню зберегти суверенітет та досягти значного економічного розвитку.

Одним з основних чинників, що впливали на безпекову ситуацію навколо Тайваню, стала взаємодія між США та КНР, кризи у відносинах між двома державами, та їхня здатність домовлятися між собою.

У 1950 році Сьомий флот ВМС США на тлі війни у Кореї був відправлений у Тайванську протоку для запобігання подальшому поширенню корейського конфлікту на південь, а у 1954 році США та Республіка Китай підписали Договір про взаємну оборону. Текст угоди не зобов'язував США захищати Тайвань, але передбачав надання допомоги у випадку агресії КНР.

Безпекова угода між США та Тайванем була розірвана у 1979 році під час встановлення дипломатичних відносин між Сполученими Штатами Америки та Китайською Народною Республікою. Наразі у відносинах з Тайванем США керуються закріпленим у законодавстві країни Актом про відносини з Тайванем (Taiwan Relations Act), трьома спільними американсько-китайськими комюніке та «Шістьма запевненнями» Рональда Рейгана.

Акт про відносини з Тайванем вказує, що будь-які спроби визначити майбутнє Тайваню іншими, ніж мирними засобами, включаючи бойкоти чи ембарго, вважаються загрозою миру та безпеці західної частини Тихого океану та серйозною стурбованістю Сполучених Штатів. Президент США має негайно інформувати Конгрес про будь-яку загрозу безпеці або соціальній чи економічній системі народу Тайваню та будь-яку небезпеку для інтересів Сполучених Штатів, що через це виникає. Законом передбачається надання Тайваню таких видів зброї та у такій кількості, яка необхідна для того, щоб Тайвань міг підтримувати достатній потенціал самооборони.

Водночас у шести запевненнях Рональда Рейгана, які були зроблені після трьох американсько-китайських комюніке, американська сторона повідомила Тайвань, що Сполучені Штати не погодилися встановити дату припинення продажу зброї Тайваню; не погодилися проводити консультації з КНР щодо продажу зброї Тайваню; не відіграватимуть жодної посередницької ролі між Тайбеєм і Пекіном; не погодилися переглянути Акт про відносини з Тайванем; не погодилися зайняти будь-яку позицію щодо суверенітету над Тайванем; і не чинитиме тиску на Тайвань для проведення переговорів з КНР.

Хоча Сполучені Штати Америки не мають юридичних зобов'язань перед Тайванем, у США існує двопартійний консенсус щодо важливості безпеки острова, який розташований у «першому острівному ланцюгу» і готовність дотриматися раніше задекларованих принципів.

Окрім покладання на зовнішню допомогу, Республіка Китай збільшує інвестиції в оборонний сектор. У 2022 році воєнний бюджет Тайваню було збільшено на 15% – до 19 мільярдів доларів.[10] Обговорюється ініціатива з розширення програми обов'язкового призову на військову службу для повнолітніх чоловіків з нинішніх чотирьох місяців обов'язкової служби до року. Планується збільшення чисельності резервного складу, яка наразі налічує 1 мільйон 660 тисяч осіб. Населення Тайваню серйозно ставиться до загрози можливого вторгнення КНР та підтримує такі кроки уряду.[11]

В останні роки асиметрія у військових спроможностях між КНР та Тайванем продовжує збільшуватись. У випадку агресії збереження суверенітету Тайваню буде залежати від втручання Сполучених Штатів Америки. Водночас велике значення має здатність Республіки Китай витримати першу фазу потенційної атаки з боку КНР до підходу американських сил.

Сильні сторони «тайванської моделі»:

- Фіксація важливості безпеки Тайваню в американському законодавстві;
- Факт двопартійного консенсусу та політична воля США захищати Тайвань. Безпека острова відповідає національним інтересам Сполучених Штатів Америки, що у короткостроковій перспективі є найкращою безпековою гарантією;
- Гарантії постачання озброєння з боку Сполучених Штатів Америки.

Слабкі сторони «тайванської моделі»:

- Відсутність формалізованих двосторонніх безпекових гарантій;
- Відсутність постійної присутності американського військового контингенту.

Досвід Держави Ізраїль

Ізраїль знаходиться у стані постійного збройного конфлікту. Безпекові умови змушують державу відстоювати своє право на існування, що обумовлює залучення майже всього суспільства до її захисту. Відповідно до закону 1949 року, призов на військову службу є обов'язковим для всіх ізраїльтян, яким виповнилося 18 років. Дві групи звільняються від обов'язкової військової служби: ультраортодоксальні ізраїльтяни та ізраїльтяни арабського походження.[12] Країна володіє ядерною зброєю, а співробітництво зі Сполученими Штатами Америки з середини 20 століття надає Ізраїлю додаткові можливості для економічного розвитку, а також спроможності зберігати якісну перевагу у військовій сфері над противниками.

Першим договором у сфері безпеки і оборони між Сполученими Штатами Америки та Державою Ізраїль стала Угода про взаємодопомогу у сфері оборони 1952 р. Документом визначалося, що США надаватимуть Ізраїлю економічну допомогу, а також зброю для оборонних завдань. Надання Ізраїлю допомоги у такій кількості, щоб забезпечити безпеку єврейської держави, а також інтересів США у регіоні, стало основним підходом Сполучених Штатів Америки до розбудови безпекової співпраці з країною-партнером.

При цьому держави не мають окремої двосторонньої угоди, яка містила б безпекові зобов'язання щодо допомоги один одному у разі конфлікту. У 20 столітті з боку Ізраїлю були спроби підписання відповідного договору, втім Сполучені Штати Америки не вважали таку модель безпекової взаємодії оптимальною. У відповідь на запит з боку Ізраїлю президент США Джон Кеннеді в усній формі запевнив у готовності США захищати свого партнера. Варто зауважити, що юридично обов'язкові безпекові гарантії зменшували б свободу дій самого Ізраїлю.

Цей факт став причиною відсутності одностайного консенсусу всередині Держави Ізраїль щодо доцільності підписання такої угоди.

Натомість, США та Ізраїль в умовах еволюції двосторонніх відносин і зовнішніх безпекових умов продовжили поглиблення безпекової взаємодії шляхом підписання нових угод. Після війни Судного дня країни розробили та підписали 1 вересня 1975 року Меморандум про взаєморозуміння, в якому зазначається, що уряд Сполучених Штатів зобов'язується повністю відповідати на оборонні, енергетичні та економічні потреби Ізраїлю. У Меморандумі зазначається, що для забезпечення довгострокових потреб Ізраїлю у військових поставках проводитимуться регулярні консультації між представниками американських та ізраїльських оборонних установ. Також вказується, що Сполучені Штати позитивно ставляться до запитів Ізраїлю на сучасну та технологічну зброю. При цьому уряд США серйозно реагуватиме на загрози безпеці та суверенітету Ізраїлю з боку світових держав, консультуючись з урядом Ізраїлю та надаючи необхідну підтримку відповідно до своєї конституційної практики.

Текст вищевказаної угоди не містить зобов'язань з боку Сполучених Штатів Америки захищати країну-партнера і дає свободу дій щодо подальшої підтримки. Така практика є усталеною для американської дипломатії і подібні формулювання зустрічаються в інших безпекових договорах США з іншими державами. Навіть договір з Південною Кореєю та стаття 5 Статуту НАТО не містить формулювань, які б зобов'язували американську сторону вступати у конфлікт в разі нападу на Союзника.

Держава Ізраїль має статус основного союзника США поза НАТО, який отримала у 1987 році. Наразі допомога Ізраїлю з боку США надається відповідно до 10-річних угод (меморандумів). В останній з них Вашингтон зобов'язується надати 38 мільярдів доларів військової допомоги в період з 2019 по 2028 рік.

В Акті 2012 року про посилене співробітництво у сфері безпеки між США та Ізраїлем країна визначена як основний союзник США у регіоні Близького Сходу. Така роль країни у контексті реалізації стратегічних інтересів Сполучених Штатів Америки дозволяє Ізраїлю користуватися перевагами посиленого співробітництва США у сфері оборони

Країна має доступ до високотехнологічних американських зразків техніки. Наприклад, військово-повітряні сили Ізраїлю мають на озброєнні винищувачі останнього покоління F-35. Також важливим треком американсько-ізраїльського співробітництва є посилення системи ППО близькосхідної країни. США та Ізраїль спільно зміцнюють систему ізраїльської протиповітряної оборони, при цьому США визнає роль такого співробітництва у створенні додаткових можливостей працевлаштування для американців.

Ізраїльська безпекова модель характеризується високою готовністю країни до самооборони. Військовий призов у країні поширюється на кожного повнолітнього громадянина, окрім двох груп. Важливим фактором залишається безпекова співпраця зі Сполученими Штатами Америки, хоча США не надає Ізраїлю безпекових гарантій. Гарантією безпеки єврейської держави є наявність ядерної зброї.

Висновки

Аналіз трьох вказаних безпекових моделей демонструє, що немає універсальної концепції, яка може забезпечити безпеку держави. Війни минулого століття часто відбувалися під впливом геополітичного протистояння двох систем: капіталістичної та комуністичної. При цьому в трьох безпекових моделях важливе значення у забезпеченні суверенітету акторів міжнародних відносин відігравали Сполучені Штати Америки. У випадку з Південною Кореєю, США безпосередньо взяли участь у захисті держави від збройного нападу КНДР та забезпечили військову присутність після підписання перемир'я. Водночас Республіка Корея віддавала частину суверенітету, адже її армія була підпорядкована американському військовому командуванню. У випадку з Тайванем, США передислокували Сьомий флот ВМС у Тайванську протоку через війну в Кореї, а згодом – підписали безпекову угоду, в якій зобов'язувалися надавати Китайській Республіці допомогу у випадку збройного нападу. Держава Ізраїль отримує від Сполучених Штатів Америки військову допомогу, що зміцнює обороноздатність країни. У цих трьох випадках Сполучені Штати Америки надають допомогу країнам-партнерам для підвищення рівня їхньої обороноздатності та водночас намагається зменшити рівень їхньої залежності від США.

Однак, немає підстав стверджувати, що посилення конвенційних спроможностей Південної Кореї, Тайваню та Ізраїлю відвернули збройну загрозу з боку супротивників зазначених акторів міжнародних відносин. Гарячі фази арабсько-ізраїльських воєн завершилися тільки після набуття країною ядерного статусу. КНДР в умовах небажання СРСР та КНР вступати у війну зі США через Південну Корею не наважилась нападати на сусідню державу. Присутність американських військ на корейському півострові дали Республіці Корея безпекову парасольку, яка дозволила країні розвиватися шляхом здійснення економічних перетворень.

Тайвань наразі знаходиться у центрі американсько-китайського геополітичного протистояння. Як повідомив директор ЦРУ Вільям Бернс, Сі Цзіньпін доручив армії своєї країни «до 2027 року бути готовими» до вторгнення на Тайвань і збройне протистояння є цілком ймовірним. За оцінкою експертів RAND Corporation, Тайвань у випадку зовнішнього нападу міг би чинити рішучий опір протягом тривалого часу, але без рішучого військового втручання США величезна перевага КНР у військових ресурсах, ймовірно, дозволила б їй зрештою підкорити острів.[13] Тобто, навіть за

умов доволі значних витрат на оборону, суверенітет Тайваню зрештою залежить від готовності та здатності США захистити острів у разі нападу.

Аналіз трьох безпекових моделей свідчить про те, що для забезпечення виживання країни в умовах конфлікту з потужнішою державою **мають значення наступні елементи:**

- наявність збройних сил союзної великої держави на території країни, або їхня постійна присутність у театрі потенційних бойових дій;
- наявність у держави, якій загрожує напад ядерної зброї;
- юридичне оформлення двосторонніх або багатосторонніх безпекових зобов'язань з великою державою;
- готовність союзника вступити у збройний конфлікт у разі нападу;
- конкурентоздатність обраної моделі економічного розвитку і ефективне внутрішнє реформування.

У контексті пошуку оптимального наповнення безпекової моделі для України варто зауважити, що безпекові умови, в яких знаходяться різні держави, є унікальними. Неможливо знайти окрему модель, яку в повній мірі можна застосувати до України. Різниця між загрозою, з якою стикнулася Україна та загрозами, з якими стикається Ізраїль, перш за все характеризується наявністю у ворога України ядерної зброї. Також виникають питання щодо готовності українського суспільства до життя у стані постійного конфлікту та обов'язку до військової служби всіх повнолітніх громадян. На додаток, такий сценарій вимагав би від України витратити чималі кошти на постійне утримання великої армії. Ізраїль має потужну економіку, при цьому країні потрібна менша у порівнянні з Україною армія. Важливим аспектом є те, що економічний потенціал Росії значно більший, ніж у ворогів єврейської держави і, відповідно, потреби України у економічній і військовій допомозі з боку партнерів є значно більшими, ніж у Ізраїлю. На додаток, Ізраїль не стикається із загрозою повної морської блокади, що має руйнівні наслідки для української економіки.

З такою загрозою стикається Тайвань. У випадку агресії з боку КНР і повної морської блокади, суверенітет острова буде залежати від готовності Сполучених Штатів Америки вступити у війну, захистити Республіку Китай і забезпечити свободу судноплавства. На відміну від ситуації з Україною, в США існує двопартійний консенсус щодо потреби захисту Тайваню з застосуванням американських збройних сил.

У випадку з Південною Кореєю США забезпечили фактичну присутність власних збройних сил на території Союзника. Також між державами було підписано

двосторонню оборонну угоду, схожу за своїм наповненням на Статтю 5 Північноатлантичного договору. При цьому Республіка Корея віддала частину свого суверенітету, коли передала управління своєю армією у воєнний час Сполученим Штатам Америки.

Враховуючи відмінності у безпекових умовах України та вищевказаних держав, а також об'єктивні обмеження у відносинах України зі США, оптимальні складові безпекової моделі для України на поточному етапі можуть включати:

- підписання двостороннього договору про безпекову та економічну допомогу зі Сполученими Штатами Америки, а також з іншими державами-партнерами (реалізація Київського безпекового договору);
- фіксацію в безпековій угоді готовності країн-партнерів надавати Україні високотехнологічну зброю у кількості, необхідній для захисту суверенітету та територіальної цілісності України;
- посилене співробітництво зі США та іншими країнами-партнерами у сфері ВПК, участь України у спільних проєктах з розробки сучасної технологічної зброї;
- фіксацію важливості підтримки України у законодавстві Сполучених Штатів Америки за прикладом Акту про відносини з Тайванем;
- забезпечення постійної присутності військових кораблів НАТО у Чорному морі.

Посилання

1. Charles R. Frank Jr., Kwang Suk Kim, Larry E. Westphal, Economic Growth in South Korea since World War II, 1975, p. 11, URL: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c4063/c4063.pdf>
2. Charles R. Frank Jr., Kwang Suk Kim, Larry E. Westphal, Economic Growth in South Korea since World War II, 1975, p. 12, URL: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c4063/c4063.pdf>
3. Michael J. Seth, South Korea's Economic Development, 1948–1996, URL: <https://oxfordre.com/asianhistory/display/10.1093/acrefore/9780190277727.001.0001/acrefore-9780190277727-e-271;jsessionid=571F05D8CAF2D798676CAD2D16D0AFB0>
4. Charles R. Frank Jr., Kwang Suk Kim, Larry E. Westphal, Economic Growth in South Korea since World War II, 1975, p. 12, URL: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c4063/c4063.pdf>
5. Charles R. Frank Jr., Kwang Suk Kim, Larry E. Westphal, Economic Growth in South Korea since World War II, 1975, p. 18, URL: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c4063/c4063.pdf>
6. Charles R. Frank Jr., Kwang Suk Kim, Larry E. Westphal, Economic Growth in South Korea since World War II, 1975, p. 18, URL: <https://www.nber.org/system/files/chapters/c4063/c4063.pdf>

7. Kae H. Chung, Industrial Progress in South Korea, 1974, URL: https://www.jstor.org/stable/2642849?read-now=1&seq=2#page_scan_tab_contents
8. U.S. Security Cooperation With ROK, 05.09.2023, URL: <https://www.state.gov/u-s-security-cooperation-with-korea/>
9. The top 15 military spenders, 2022, URL: <https://www.sipri.org/visualizations/2023/top-15-military-spenders-2022>
10. Chad De Guzman, Taiwan Is Extending Conscription. Here's How Its Military Compares to Other Countries, 06.01.2023, URL: <https://time.com/6245036/taiwan-conscription-military-comparison/>
11. Timothy S. Rich and Serena White, 24.06.2023, URL: <https://thediplomat.com/2023/06/what-do-taiwanese-think-about-expanding-conscription/>
12. Avi Jager, "The myth of compulsory military service in Israel", 18.10.2018, URL: <https://www.jpost.com/opinion/the-myth-of-compulsory-military-service-in-israel-569779>
13. Timothy R. Heath, Sale Lilly, Eugeniu Han, "Can Taiwan Resist a Large-Scale Military Attack by China?", 2023, URL: https://www.rand.org/pubs/research_reports/RRA1658-1.html

© Центр міжнародної безпеки

Автор:

Володимир Жар

Інформація та погляди, викладені в цьому дослідженні, належать авторам і не обов'язково відображають офіційну думку Фонду Конрада Аденауера та Міністерства закордонних справ України.

Центр міжнародної безпеки

вул. Бородіна Інженера, буд. 5-А, м. Київ, 02092, Україна

Тел.: +380999833140

Е-пошта: cntr.bezpeky@gmail.com

<https://intsecurity.org/>

